

Marcin Jastrzębski

Bożena Gronowska, Tadeusz Jasudowicz, Michał Balcerzak,
Maciej Lubiszewski, Rafał Mizerski:

Prawa człowieka i ich ochrona¹

Od końca II wojny światowej na arenie międzynarodowej obserwujemy wzrost znaczenia zagadnień dotyczących praw jednostki. Wynika to przede wszystkim ze straszliwych doświadczeń tego konfliktu, w którym na bezprecedensową skalę w historii ludzkości naruszano praktycznie wszystkie przyrodzone i naturalne prawa człowieka, czego najjaskrawszym przykładem była planowa i systematyczna eksterminacja różnych grup ludzi. Reakcją społeczności międzynarodowej, w tym przede wszystkim Organizacji Narodów Zjednoczonych, na doświadczenia II wojny światowej było podjęcie przez organy tej instytucji prac nad skodyfikowaniem katalogu praw przysługujących każdej jednostce i zapewnienia ich skutecznej ochrony na poziomie międzynarodowym.

Za symboliczny początek takiej kodyfikacji można uznać Powszechną Deklarację Praw Człowieka, uchwaloną przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1948 r. Od tego momentu nastąpiło wzmożenie prac nad różnorodnymi dokumentami zapewniającymi ochronę praw człowieka na arenie międzynarodowej, zarówno na poziomie globalnym, jak i regionalnym. Doprowadziło to do wyodrębnienia się z prawa międzynarodowego osobnej dyscypliny naukowej, czyli prawa międzynarodowego praw człowieka. Jednocześnie zaczęto zwracać większą uwagę na problem uprawnień jednostki w nauce innych gałęzi prawa krajowego, nie tylko na płaszczyźnie prawa konstytucyjnego, tradycyjnie zajmującego się tymi zagadnieniami, ale również w prawie karnym, cywilnym czy administracyjnym. Problematyka praw człowieka nie sprowadza się li tylko do zainteresowania nią różnorodnych dziedzin nauki prawa, ale jest współcześnie przedmiotem badań wielu innych dyscyplin naukowych, takich jak nauki polityczne, filozoficzne czy socjologiczne.

To niesłabnące zainteresowanie (*vide np.* kwestia Tybetu, Darfuru czy Kosowa) problematyką praw człowieka zaowocowało powstaniem dużej liczby podręczników zajmujących się podstawowymi kwestiami z zakresu ochrony praw

¹ B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 2005, ss. 527.

jednostki. Do tej grupy należy recenzowana książka. Jest ona przede wszystkim osadzona na gruncie nauk prawnych, ale nie unika w niektórych fragmentach rozważań, które można by uznać za kwestie mieszczące się przede wszystkim na płaszczyźnie nauk filozoficznych czy politycznych, co w istotny sposób wzbogaca recenzowaną publikację.

Powstały w toruńskiej Katedrze Praw Człowieka podręcznik wyróżnia się na tle podobnych publikacji inną systematyką ujęcia omawianego problemu. Recenzowana książka składa się z dwóch części podzielonych na 36 rozdziałów. Dodatkowo, część pierwsza, zatytułowana: „Ochrona praw człowieka”, składa się z rozważań ogólnych i szczegółowych. Część ogólną publikacji otwiera analiza genezy ochrony praw człowieka. Wymieniono w niej i krótko opisano krajowe i międzynarodowe dokumenty, zaczynając od angielskiej Wielkiej Karty Swobód z 1215 r. Struktura tej części pracy podporządkowana jest sformułowanej przez Tadeusza Jasudowicza w zagadnieniach wstępnych recenzowanej książki ciekawej typologii porządkującej rozwój doktryny praw człowieka. Autor wyróżnił sześć stadiów rozwoju praw jednostki. Są to: idealizacja, konceptualizacja, normatywizacja, konstytucjonalizacja, internacjonalizacja i realizacja praw człowieka. Oczywiście te fazy rozwoju uprawnień jednostki mają charakter modelowy i w praktyce mogą się one przenikać.

W szeroki sposób, jak na charakter recenzowanej pracy, omówiono problem umiejscowienia praw człowieka w hierarchii źródeł prawa międzynarodowego. Analizując przepisy Karty Narodów Zjednoczonych, odnoszące się do uprawnień jednostki, autorzy doszli do wniosku, iż będący jednym z celów Narodów Zjednoczonych obowiązek poszanowania i przestrzegania praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich, bez względu na rasę, język lub religię, ma charakter *lex superior* nad innymi zobowiązaniami prawa międzynarodowego i należy do *quasi*-konstytucyjnej materii Karty. Z tego faktu wynika, że inne normy prawa międzynarodowego nie mogą być sprzeczne z zasadami i celami Karty Narodów Zjednoczonych. „Można więc substancjalnie uznać, że w porządku prawa międzynarodowego Karta NZ jest «traktatem traktatów», zajmując pozycję charakterystyczną dla pozycji ustawy zasadniczej (konstytucji) w krajowym porządku prawnym, przy czym na piedestał *lex superior* wzniesione zostają – obok zasad – także cele Karty NZ sformułowane w jej art. 1”².

Co prawda, autorzy recenzowanej książki świadomie nie zajmowali się polskim uregulowaniem praw jednostki, skupiając się na unormowaniu prawa międzynarodowego praw człowieka, to jednak nie dało się uniknąć przynajmniej ramowego porównania standardów międzynarodowych i uregulowania krajowego.

² Tamże, s. 48.

Dotyczy tego fragment podręcznika, w którym poddano analizie miejsce zobowiązań międzynarodowych z dziedziny praw człowieka w krajowym porządku prawnym na przykładzie polskiego systemu prawa. Autor tego rozdziału – Michał Balcerzak – sięgnął po doktrynalne koncepcje relacji prawa międzynarodowego i krajowego, takie jak koncepcje monizmu i dualizmu, czy relacji statycznych i dynamicznych, co pozwoliło mu na analizę nie tylko pozycji norm prawa międzynarodowego w polskim systemie prawnym, ale również na zbadanie ich wpływu na tworzenie i stosowanie prawa krajowego. Na podkreślenie zasługuje tu oparcie też autora w znacznym stopniu na orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego (dalej: TK), Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPC) i Komitetu Praw Człowieka ONZ (dalej: KPCz).

W recenzowanej książce szczegółowo omówiona została konstrukcja normatywna norm międzynarodowego systemu praw człowieka. Opierając się na klasycznej budowie instytucji zobowiązania, opisano tu, w znacznej mierze w oparciu o orzecznictwo organów międzynarodowych chroniących prawa człowieka, źródło i podstawę zobowiązań powstałych z norm prawa międzynarodowego, regulujących status jednostki, podmioty uprawnione i zobowiązane, przedmiot i roszczenia wynikające z praw człowieka.

W sposób odmienny od większości dotychczas wydawanych w Polsce podręczników, opisano w recenzowanej książce instytucje i procedury ochrony międzynarodowych praw człowieka. Zazwyczaj w tego typu publikacjach osobnej analizie poddaje się organy i procedury służące ochronie jednostek, należące do uniwersalnego oraz regionalnych systemów ochrony praw człowieka³. Autorzy recenzowanego podręcznika dokonali podziału omawianej materii ze względów merytorycznych, omawiając osobno instytucjonalne i proceduralne gwarancje ochrony praw człowieka. Takie ujęcie procesu ochrony uprawnień jednostki na poziomie międzynarodowym pozwala na szczegółowe porównanie różnic i elementów wspólnych, dotyczących sposobu kreowania i działania organów chroniących prawa człowieka oraz różnorodnych instrumentów ochronnych przysługujących poszczególnym instytucjom posiadającym kompetencje w dziedzinie ochrony tych praw.

Duże znaczenie dla wyjaśnienia fenomenu praw człowieka ma szczegółowe zrekonstruowanie zasad ogólnych międzynarodowych praw człowieka. Oprócz powszechnie uznanych reguł, takich jak np. zasada uniwersalizmu czy równości i niedyskryminacji, autor tego rozdziału – Tadeusz Jasudowicz – pokusił się

³ Zob. B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz, *System ochrony praw człowieka*, Kraków 2005; M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawa człowieka i system ich ochrony. Zarys wykładu*, Wrocław 2004; *Ochrona praw człowieka na świecie*, red. L. Wiśniewski, Bydgoszcz – Poznań 2000.

o sformułowanie kolejnej zasady – znajomości praw człowieka. Szczegółowa i dogłębna argumentacja na rzecz uznania tej zasady za jedną z podstawowych reguł prawa międzynarodowego praw człowieka może stać się początkiem wartościowej debaty naukowej, dotyczącej omawianego problemu.

Wysoki poziom merytoryczny prezentuje także rozdział dotyczący granic ochrony praw człowieka. Dokonano tu klasyfikacji ograniczeń na wyjątki *ex definitione*, limitacje i derogacje zobowiązań wynikających z praw człowieka. Na uwagę zasługuje fakt dokonania dogłębnej analizy wyżej wymienionych ograniczeń w oparciu o orzecznictwo KPCz i ETPC oraz o poglądy doktryny. Znalazło się tam również miejsce na omówienie przyczyn decydujących o nielegalności wprowadzenia w Polsce stanu wojennego w 1981 r., wynikających z wiążących wtedy Polską Rzeczpospolitą Ludową norm prawa międzynarodowego.

Ważnym *novum* wśród podręczników opisujących międzynarodowy system ochrony praw człowieka jest umieszczenie w recenzowanej publikacji, w części szczególnej pierwszego działu książki, rekonstrukcji substancji chronionej większości uznanych na arenie międzynarodowej praw człowieka. Zazwyczaj w wydawanych wcześniej podręcznikach autorzy skupiali się na analizie różnych systemów ochrony praw człowieka, natomiast nie opisywali materii i zakresu poszczególnych praw i wolności, poprzestając na wyliczeniu katalogu uprawnień jednostek zawartych w aktach prawa międzynarodowego.

Recenzowana książka wypełnia wspomnianą lukę. Mimo że – ze względu na objętość pracy – na omówienie poszczególnych praw i wolności autorzy poświęcili tylko od kilku do kilkunastu stron, należy docenić ujęcie w poszczególnych rozdziałach części szczegółowej najważniejszych elementów podstawowych praw i wolności człowieka. Jest to tym bardziej istotne, że autorzy w bardzo szerokim zakresie oparli się w swoich rozważaniach nie tylko o orzecznictwo ETPC czy Europejskiej Komisji Praw Człowieka, ale również o komunikaty i komentarze ogólne KPCz, konkluzje Komitetu Niezależnych Ekspertów, jak i incydentalnie o wyroki Trybunałów Praw Człowieka: Międzyamerykańskiego i Afrykańskiego. W wielu przypadkach cytowane orzecznictwo jest wymieniane i omawiane po raz pierwszy w polskich publikacjach. Jednocześnie wspólne omówienie jurysprudenencji różnych organów międzynarodowych, dotyczącej poszczególnych praw i wolności, pozwala autorom rozdziałów tej części szczegółowo odnieść się do podobieństw i różnic wynikających z tego orzecznictwa.

Pewne zdziwienie może budzić umieszczenie w części szczegółowej książki rozważań dotyczących praw człowieka w prawie Unii Europejskiej/Wspólnot Europejskich. Autorzy recenzowanego podręcznika tłumaczą takie umiejscowienie omawianego zagadnienia specyfiką regulacji europejskiego prawa wspólnotowego. Nie negując takiego podejścia naukowego, należałoby jednak stwier-

dzić, iż korzystniejszą lokalizacją dla tych rozważań byłoby włączenie ich do części ogólnej książki, chociażby w rozdziałach dotyczących kodyfikacji praw człowieka oraz instytucjonalnych i proceduralnych gwarancji ich ochrony.

Druga część toruńskiego podręcznika poświęcona jest interakcji szeroko pojętego prawa administracyjnego ze standardami wynikającymi z praw człowieka. Zawarto tu bardzo szeroką analizę zarówno *hard law*, jak i *soft law*, stworzonych w ramach Rady Europy i Unii Europejskiej. Na podkreślenie zasługuje fakt ujęcia w omawianej części pracowników administracji nie tylko jako podmiotów zobowiązanych z tytułu praw człowieka, ale również, w pewnych sytuacjach, jako podmiotów uprawnionych.

Podsumowując, recenzowany podręcznik wyróżnia się na tle innych tego typu publikacji nowatorską strukturą omówienia poszczególnych problemów badawczych, szczegółową analizą materialnych aspektów poszczególnych praw i wolności oraz odejściem od „suchego” opisywania poszczególnych dokumentów, instytucji czy procedur ochronnych, na rzecz w miarę szerokiego ustosunkowania się autorów do omawianych kwestii.

Jednocześnie, z dbałością o wysoki merytoryczny poziom naukowy koreluje jej przejrzystość i dostępność także dla tzw. przeciętnego czytelnika. Czyni to zadość pragnieniom autorów, którzy chcieliby, by omawiany podręcznik służył potrzebom dydaktycznym nie tylko studentów prawa i administracji, ale również osobom uczącym się na innych kierunkach studiów, praktykom reprezentującym różne zawody prawnicze, urzędnikom administracji publicznej czy po prostu każdej osobie zainteresowanej problematyką ludzkich praw i wolności.